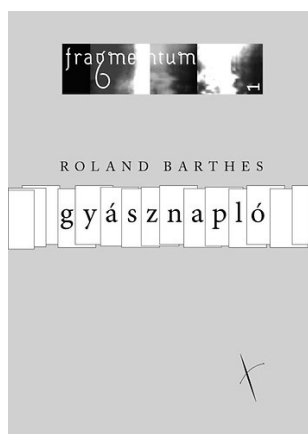

BARTÓK IMRE

A szöveg bánata

ROLAND BARTHES: GYÁSZNAPLÓ

Kijárat Kiadó
Budapest, 2012
263 oldal, 2900 Ft

”

Barthes *Gyásznaplója* a jelentős szerzők azon jellegzetes, az életmű egészének szempontjából periférikus helyzetben lévő szövegei közé tartozik, amelyek személyességük okán mintegy kívül esnek az adott szerző által létrehozott tényleges tudományos vagy irodalmi korpuszon, ámde amelyekhez éppen ezen személyesség okán kitüntetett, már-már az indiszkrécióig elmenő figyelemmel fordulunk. Ha élünk a hermeneutikai jóindulattal, akkor azt mondhatjuk, hogy ezen érdeklődés mögött nem ritkán az a remény húzódik meg, hogy valamiféle „kulcsot” kapunk az életműhöz, és azzal egy páratlan telítettségű keresztmetszet révén kerülhetünk közelebbi ismeretségbe.

Egyelőre tegyük félre azt a kérdést, hogy Barthes valóban különleges műve, a *Gyásznapló* esetében ez az igyekezet, vagyis hogy az életmű szerves részeként olvassuk, beváltható-e. Ennél az egyébként megfontolásra érdemes kérdésnél először sokkal inkább azt kell mérlegelnünk, mit is tartunk a kezünkben: „egészként”, „műként” olvastatja-e magát a *Gyásznapló*? Barthes édesanyja halálának másnapjától, 1977. október 16-tól kezdve közel két évig jegyezte fel a gyással kapcsolatos gondolatait, illetve rögzítette ezen gyász erőterében létrejövő tapasztalatait – amit tehát kézben tartunk, nem a szó szoros értelmében vett napló, de semmiképpen sem értekezés, és nem is aforizmagyűjtemény. Nincs meghatározott műfaja, végleges alakja. Formáját maga a témája, a gyász határozza meg, amelylyel kapcsolatban újra és újra elhangzik az egyébként mindenki által verifikálható tapasztalat, mely szerint folyamata „szaggatott”, „csíkozott”: intenzitása hol felerősödik, hol alábbhagy. Az utolsó, megrázó bejegyzés 1979. szeptember 15-ről nyilvánvalóan nem lezárás – nem véletlenül esik szó benne „reggelekről” –, nem egy folyamat „végét” jelzi, és ennyiben még a szöveg befejezését sem jelenti, tekintve, hogy a függelékben újabb töredékeket is olvashatunk. A pillanatfelvételek sorozatának egyedül a szerkesztői döntés biztosított öntőformát. A francia kiadó biztosít bennünket arról, hogy „Az itt közreadott szöveg nem a szerző által befejezet mű, sokkal inkább

egy vágyott könyv lehetősége” (Nathalie Léger, 8.), ugyanakkor nem világos, hogy Barthes bármikor, bármilyen formában foglalkozott volna-e feljegyzések megjelentetésének lehetőségével.

Igaz ugyan, hogy rögtön a legelső szövegrészletekben, a napló írásának második napjáról ezt olvashatjuk: „Ki tudja? Talán néhol akad értékes is ezekben a feljegyzésekben?” (14.) A könyv egészének szempontjából azonban fontos látni, hogy ennek a potenciális értéknek nem kifelé kell közvetítődnie, hanem a szerző számára kell jelentőséggel bírnia. Barthes naplója összességében megrázó dokumentuma egy fiú valódi és feltétlen szeretetének, egy olyan családi köteteknek, amit az idők során semmi nem kezdhetett ki, sőt ami Barthes egész életében mérceként számított: „Egy nő, akit alig ismerek és akivel találkoznom kell, felhív (zavar, kisajátít), hogy feleslegesen elmondja: melyik buszmegállónál kell leszállnom, vigyázzak az átkelésnél, nem maradok-e vacsorára stb. Soha az édesanyám nem mondott nekem ilyesmiket. Sohasem beszélt velem úgy, mint egy felelőtlen gyerekkel.” (263.)

Az anya éppen azért kap posztumusz dicséretet – valódi elismerést –, mert mentes volt az anyai aggodalom és féltés terhes gesztusaitól. Kapcsolatukat így a feltétlen szabadság és a kötöttségek nélküli szeretet határozta meg. Barthes haláláig ápolta édesanyját, ugyanakkor anyja is az utolsó pillanatokig aggódott érte, amikor például szóvá tette, hogy a fiú az ágya mellett „rosszul, támla nélküli széken ül, huzatban” ül. Hogy mindez idealizáció-e, nem tudni: a szövegrészletekből nem derül ki, és soha semmiről nem olvashatunk, ami felvetné azt a normálisnak tűnő lehetőséget, hogy a gyászban – amelynek során mégis mindig valamiféle számvetésről (is) van szó – a fiú ráismer akár a saját, akár az anyja esetleges vétkeire, kapcsolatuk konfliktusaira és töréspontjaira. Barthes-ot ez egyáltalán nem foglalkoztatja, mint ahogyan, legalábbis a leírás szintjén, magának az anya alakjának jellemzői sem foglalkoztatják: az anya itt mindig egy hiány neve. „Sirályok húznak el az égen, a szárnalmas táj fölött: eszembe jut anya. A pincérlány elém teszi a kávé, és azt mondja: „Tessék”. Ugyanazt a szót használja, mint anya, és ettől elsírom magam. Reggel fél hét van, odakint csörömpölnek a szemetesládák. Eszembe jut anya, aki mindig ebben a napszakban könnyebbült meg: „Végre véget ért az éj”, mondta, mert szenvedett éjjelente.”

Barthes többször rögzíti: „A bánat egoista”, vagyis szükségképpen „Csak magamról beszélek. Nem tudok róla beszélni, elmondani, hogy ki volt ő” (203.), hiába a szeretet. A bánat egoizmusa nem önzés, hanem magány. A vizsgálat csakis önvizsgálat lehet, és Barthes mindvégig magára, illetve a gyász folyamatára koncentrált, azt vizsgálja, helyenként megdöbbenő precizitással és fesztelenséggel, hogy számára mit jelentenek a történetek, hogy ő maga miben változott meg. Nem siettetni az elvégzésre váró munka végét, noha várja a „bánat” elmúlását. Nem foglalkoztatja a pszichoanalitikus megközelítés, noha nem is utasítja el feltétlenül; általában véve kevés szigorúan elméleti jellegű megállapítást tesz, de például visszatérő jelleggel idézi Winnicott formuláját, mely szerint a gyászban átélt bánatrohamok/reszketés lényegében nem más, mint „egy már lezajlott összeroppanástól való félelem.” (130.)

A rögzített tapasztalatok kettős folyamatról árulkodnak: egyrészt mindig arról van szó, hogy a feljegyzések szerzője magának a bánatnak az alakjában igyekszik „emléket állítani” az elhunyt szeretetének, másrészt a bánat sajátos „egoizmusa” folytán mindig önmagáról beszél. Ebből következik a könyv legsúlyosabb felismerése, amelyre Barthes többször is utal, de amelyet ugyanakkor nem tesz önálló reflexió tárgyává, és nem bont ki teljes egészében: arról van szó, hogy a másik halála mintegy *megnyitja* a saját halál lehetőségét. Amíg a másikért aggódtunk, őt gondoztuk, elvesztésétől reszkettünk, a saját halál örök elodázásában éltünk. A másik halálával azonban nem maradt más, aki meghaljon, csak én.

Innen nézve Barthes könyve nem is annyira filozófiai, mint inkább közvetlen és empirikus cáfolatát nyújtja Heidegger híres halálemelésének. A *Lét és időben* Heidegger amellett érvel, hogy a saját halálomhoz abszolút és kizárólagos hozzáférésem van, és ennyiben a saját halálomhoz való adekvát viszony az autentikus létezés kulcsa. A gondolatmenet bizonyos szempontból még akár triviálisnak is tűnhet, ámde a *Gyásznapló* tanúsága szerint éppen hogy *nincs* kizárólagos hozzáférésem a halálomhoz, nem is pusztán azért, mert mindenki halála eleve egy interszjektív térben megtörténő esemény, hanem mert a saját halálomhoz való viszony – és ez a dialektikus csavar – valójában a másik halálához való viszony képe. „Elgondolni, tudni, hogy mama örökre, teljességgel halott („teljességgel”, ez csakis erőszakkal, rövid ideig gondolható el): annyit jelent, mint betűről betűre (szó szerint és egyidejűleg) elgondolni, hogy egyszer majd én is örökre és teljesen meghalok.” (127.) Ez az egyetlen szakasza a könyvnek, ahol Barthes kifejezetten „tudásról” beszél, mégpedig saját tudásról: „a gyászban a halálnak egy gyökeres és új megszélesítése van jelen; hiszen ezelőtt csupán kölcsönzött tudás volt (bizonytalan, másoktól, a filozófiától kapott stb.), de most már a saját tudásom.” (uo.) Nem lehetséges tehát adekvát viszony a saját halálhoz anélkül, hogy a kötődésen és a gyászszon keresztül adekvát viszonyom volna a mások halálához.

A *Gyásznapló* szuggesztív és olykor valóban megrázó mozaikdarabkái ezen túlmenően egy másik tanulságot is érzékletessé tesznek, nevezetesen azt, hogy nem csak a saját halálomhoz való megfelelő „hozzáférésemnek” van szüksége a gyász jelentette „szaggatott véglegességre”, hanem magának a szeretetnek is, amelyet a másik iránt érzek. Barthes pályatársa, a hozzá egyébként talán semmiben sem köthető Emmanuel Lévinas a *Teljesség és végtelen* c. munkája végén jut el ahhoz a felismeréshez, mely szerint az igazságnak két időre van szüksége: egy végtelen időre, amelyben kiteljesedhet, és amely szavatolja örök érvényességét, ugyanakkor egy véges időre, amelyben felismerhetővé válik, és amelyet „megpecsételhet”. Pontosan így áll a helyzet Barthes anyja iránt érzett szeretetével. Ilyen értelemben a másik iránti szeretet a gyászban pecsételődik meg, vagyis ekkor válik *igazzá*. Ez az igazság egyúttal mindig a véglegesség drámája. A gyászoló megretten bánatától, ugyanakkor legalább olyan erővel ragaszkodik is hozzá: „Borzalommal gondolok arra, hogy eljöhessen az a pillanat, amikor a hozzám intézett szavainak emlékeitől már nem fakadok sírva.” (64.)

A napló vége, alig fél évvel Barthes saját halála előtt: „Szieszta. Álom: pontosan az ő mosolya. Álom: teljes, sikerült emlék.” És: „Olyan szomorú reggelek vannak...” (250–251.) Ismét a kettős, a kettévált idő: a véglegesség képe a másik mosolyában, a „sikerült emlékben”, ugyanakkor a véget nem érő, szomorúsággal teli reggelek. A feljegyzések itt véget érnek.

Visszatérve a kezdetben megfogalmazott kérdésre, hogy vajon mennyiben kapcsolható ez a különleges könyv Barthes életművének egészéhez – nos, Barthes írásának az anyja fotójára vonatkozó részei közvetlenül átvándoroltak a *Világokamra* című művébe (ld. 152.). Ennél a körülménynél is fontosabb talán, mint azt a szerkesztői előszó is kiemeli, hogy anyja halálának időszakában a „semleges” fogalmának kidolgozásán munkálkodott, az ideológiáktól, szociális normáktól stb. mentes nyelv és olvasás lehetősége foglalkoztatta. Ennyiben a *Gyásznapló* valóban „egy vágyott könyv lehetősége”, egy olyan könyvé, amely éppen a „semleges” jegyében íródik. Az a tény, hogy a könyv rendkívüli személyességével, mégis aszketikus eszköztelenségével megvalósítja a szövegnek a teoretikus Barthes által propagált „örömet”, azt jelzi, hogy a *Gyásznapló* végül is több mint pusztán lehetőség.

(Roland Barthes: *Gyásznapló*. ford. Szabó Marcell)